

A PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Nagy Balázs

**AZ IRODALMI KREATIVITÁS LEHETŐSÉGEI AZ
ÚJMEDIÁLIS KÖRNYEZETBEN**

Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola
A modern magyar irodalom történeti és elméleti modelljei program

MISKOLC
2014

A Doktori Iskola vezetője:

Prof. Dr. Kecskeméti Gábor intézetigazgató egyetemi tanár

Témavezetők:

Dr. Kappanyos András habilitált egyetemi docens

Dr. Sziliné dr. B. Juhász Erzsébet

I. A kutatási feladatról

A digitális technikán alapuló, a világháló kiterjedésével összefüggő változások a humán tudományokra is nagy hatást gyakoroltak. Az információs kor új fejleményeivel az irodalomnak is szembesülnie kell, hiszen az alkotás folyamata, a befogadás tevékenysége és a műalkotás egyaránt átalakuláson megy keresztül az évezredes hagyományok formálódásának következtében. Ezen változások vizsgálata azért lehet érdekes, mert a technika hatása folyamatosnak látszik, és az élet minden területére kihat, alapjaiban megváltoztatva szemléletmódunkat, a kultúrához és a művészethez való viszonyunkat. Nem mehetünk el észrevétlenül az új irodalmi jelenségek és közlésmódok mellett, hiszen átfogó ismeretük nélkül nem tudjuk az előnyeiket kihasználni. Az újmediális közeg nyújtotta lehetőségeket legnagyobb mértékben az irodalmi kreativitás kamatoztathatja. Értekezésemben ezért arra keresem a választ, hogy a Gutenberg-galaxishoz képest mit „mozdít ki” helyéről a digitális közeg térnyerése, és milyen lehetőségeket ad a kísérletező kedvű alkotóknak műveik létrehozásában, s milyen mértékben számít a befogadók kreativitására.

Egyre többen fordulnak érdeklődéssel az irodalom palettáját színesítő új irányok felé, ennek ellenére a honi irodalomtudomány még sok kérdéssel és válasszal adós a tárgyi világ és a virtuális tér összeolvadásával létrejövő szférára vonatkozóan, amelyben jogosan érezhető a jelenségek viszonylagossága. A szerzői és az olvasói szerepek összefonódása, az írásbeliség és a szóbeliség között realizálódó virtuális írásbeliség, a tárgyi világ kontextusába beépülő virtuális tárgyak, vagy az oktatásban a tanulóttá váló tanár mind olyan átmeneti kategóriák, amelyek a digitális közeg legtöbb tényezőjére jellemzőek. Nem kivételek az augmentált valóság elemei, a vegyes formákat képező műalkotások, a speciális műfajhibridek és műfajkeverékek, amelyek léte befogadói, kritikai és esztétikai vonatkozásban is többértelműséget szül.

A számítógépnek mint a kulturális és esztétikai megnyilatkozás eszközének elterjedése és a világháló fejlődése olyan változást hozott az egész kultúrában, amelyet még nem elemeztünk ki teljesen. Dolgozatomban nem törekszem ennek a kapcsolatrendszernek a mélyebb feltárására, céloom elsősorban az irodalomban nyomon követhető változásoknak a bemutatása, mű, alkotó és befogadó hármasságára, a fokozott kreativitást igénylő új alkotásmódokra valamint az irodalmi intézményrendszerre való tekintettel.

Az értekezésben kreatív alkotásmód gyűjtőfogalma alatt ismertetett jelenségeket számba véve arra is keresem a választ, hogy definiálhatunk-e egyáltalán új műfajokat vagy nagyobb részt a nyomtatott szövegtípusok online változatairól van szó. Vizsgálandó, mennyiben hoznak ezek az alkotások tartalmi változást a nagy hagyományokkal rendelkező műfajokkal szemben. Az irodalmi intézményrendszert tekintve szükségesnek tartom felmérni azt a keretrendszert, amelyben a digitális kultúra jelenleg is keresi a helyét. Fontos kérdés, hogyan illeszkedik be ez a szövegvilág a kánonba, a tömegkultúra része lesz-e vagy belép a magaskultúra szférájába, s egyáltalán lehet-e ilyen megkülönböztetést tenni a virtualitás világában. S mivel a kommunikációs folyamat meghatározó tényezője a közvetítő csatorna, azt is vizsgálom, hogyan orientálódhat a mai befogadó az irodalom egyre bővülő online tartalompiacán.

A befogadói oldal kutatásának sajátos terepe a pedagógia, hiszen az átalakulás a tudás szerkezetének átstrukturálódását is eredményezi. Az irodalom kreatív lehetőségeinek különösen kamatozó színtere az oktatás. A befogadóra és annak olvasáskultúrájára minden társadalmi csoportban lehet hatást gyakorolni, de ahol a leggyorsabban és a legkönnyebben lehet ezt elérni, az a fiatalabb korosztály.

Digitális irodalomról beszélve többről van szó irodalmi irányzatnál, irodalmi kísérletezésnél. Szeretném, ha az olvasó az értekezésem végére érve az azt megillető helyre tudná tenni ezt a sokszor túlmisztifikált területet, és látná, hogy a technológia eredményezte változások mit jelentenek a már meglévő

irodalmi rendszernek, illetve milyen lehetőségeket kínálnak az ezután megírandó művek számára. Nehéz megközelíteni ezt a folyamatos változásban lévő közeg hordozta szövegvilágot, még ha jelenleg csak kicsi is az aránya a teljes irodalmi szövegtesthez képest. Ennek ellenére számba kell venni a szűkebb körben érvényes jelenségeket is, hiszen az irodalom jövője függhet attól, hogyan tud alkalmazkodni az adott kor változásaihoz.

II. A kutatás módszere

Írásom egy meglehetősen hosszabb, ám véleményem szerint nélkülözhetetlen fogalommagyarázattal indul. Fontosnak találtam meghatározni, hogy az értekezésben ábrázolt jelenségek milyen kommunikációtörténeti korszakolásba illeszkednek, s mit értek a címben is szereplő új média fogalmán, illetve mire gondolok, amikor digitális szövegekről beszélek. Nem célom elmélyedni a külön szakirodalommal rendelkező hipertext strukturális kérdéseiben, ám mivel a kreatív irodalmi alkotások fő eszközéről van szó, megkerülhetetlen, hogy vizsgáljam a szerző számára nyújtott lehetőségeit, és a befogadó tapasztalási folyamatára gyakorolt hatását. Ugyanígy szükségét érzem megvilágítani a kibertext és az ergodikus irodalom fogalmát, amely a tudományos diskurzusban igen fontos szerepet tölt be.

A lényegesebb fogalmak definiálását követően értekezésem az irodalom fő tényezőit vizsgálja az információs kor változásainak tükrében. A harmadik fejezet a digitális közeg szövegeire koncentrál, a negyedik ezen szövegek befogadójának szerepmódosulását elemzi, majd sor kerül a szerzőséget érintő problematika tárgyalására is. Az irodalom mélyreható változásai ugyanis nemcsak a textusokat alakítják át, nagymértékben módosul a befogadói szerep, s a megváltozott kommunikációs térben az új médiumra jellemző írásmód a szerzői pozíciót is átalakítja. Az említett részek legizgalmasabb témái felvetik a

kérdést, hogy, mit eredményezett a linearitás megbomlása, mekkora kihívást jelent a „képi fordulat”, hogyan lehet orientálódni a „behálózott” térben, megfeleltethetők-e a posztmodern irodalomelmélet tételei a hipertextelméletnek, meddig tart a befogadás szabadsága, van-e értelme az eredetiségnek, és mi az oka a szerzői anonimitásnak. Az intertextualitás és az interaktivitás fogalmainak körüljárása szintén elengedhetetlen, mielőtt az új közlésmódok főbb gyakorlati megvalósulásairól szólnánk. Tulajdonképpen a dolgozatnak az első fele adja meg az elméleti alapot ahhoz, hogy a hatodik fejezetben szólni lehessen a digitális közegben születő „kreatív alkotásmódokról”, s a hetedik fejezetben pedig értelmezhető legyen a tágabb, részben irodalomszociológiai keretbe illeszkedő problémakör.

A dolgozat fókuszában a „*Kreatív alkotásmódok*” című fejezet áll, amelyben tíz újmediális közlésmódot/műfajt illetve ezek altípusait veszem górcső alá. Olyan alkotásmódokról/projektekről szólok, amelyek létrejöttéhez illetve elterjedéséhez szükség volt a digitális közeg és a világháló térnyerésére. Bemutatásuk során nemcsak általánosságban jellemzem ezeket az alkotásmódokat, hanem konkrét példák révén is próbálom érzékeltetni sajátosságaikat. Az értekezés végén található tíz mellékletben egyes létrejött alkotásokkal is szembesülhet az olvasó.

A *Következtetések* című nyolcadik fejezet az egyes területek vizsgálata során felállított téziseknek az esszenciáját adja, értékelve az újmedialitás jelenségeit, és az irodalmi horizont megváltozására gyakorolt hatásukat.

Értekezésem végén, az irodalomjegyzéket követően egy linkgyűjteményt is összeállítottam, számba véve néhány, az értekezés témáit vizsgáló mértékadó hazai és külföldi oldal címét, irodalmi – kulturális online folyóiratok lelőhelyét, illetve hivatkozott weblapokat. Csak az utóbbi évek hazai konferenciáinak és tanácskozásainak jelentősebbjeit összegyűjtve próbáltam bemutatni, hogy a témához kötődő diskurzus itthon is egyre élénkebbé és differenciáltabbá válik.

A dolgozat írása során mindvégig szem előtt tartottam, hogy az újmedialitás jelenségei interdiszciplináris illetve interartistikus megközelítést igényelnek. Az új közlésmódok vizsgálata nem lehetséges csak az irodalomtudomány eszközeivel, már a bölcsészeti informatika is határtudomány, a tárgykörben végzett kutatások pedig az irodalomtudomány mellett behatolnak a kommunikációelmélet, a nyelvészet, a könyvtártudomány, a szociológia, a pedagógia, az informatika és több más tudomány vizsgálódási körébe. Értekezésemben is igyekszem kitekintést adni a rokon tudományok által felvetett néhány kérdésre, bár szándékom elsősorban a digitális irodalom témakörébe tartozó jelenségek bemutatása.

Nem vitatható, hogy az internet kulturális és művészi szinten is figyelmet érdemel. A gutenbergi irodalom mellett felnőttkorba lépett egy más mozgástörvények szerint működő irodalom, amely új szövegelméleti, -alkotási és -vizsgálati szempontok kidolgozását teszi szükségessé. A véleményformáláshoz azonban nemcsak az új közlésmódok és alkotások megismerése nélkülözhetetlen, ismernünk kell azt a tudományos hátteret, amelyből az egyes művek eredeztethetőek, s olyan fontos gyakorlati kérdésekre is választ kell kapjunk, hogyan változtatják meg az új jelenségek a kánont, az oktatást, a publikálást. Nem mehetünk el szó nélkül a hálózati irodalom lelőhelyeinek, terjesztési formáinak a számba vétele nélkül. Ahhoz, hogy véleményt alkothassunk az új média jelenségeiről, képet kell szereznünk elektronikus könyvtárakról, linkgyűjteményekről, online folyóiratokról, s tanulmányoznunk kell az elektronikus publikálás és szövegkiadás sajátosságait is. Fontos, hogy az új közlésmódok hatásait és alkalmazásának területeit megismerve kihasználjuk az oktatásban rejlő lehetőségeket. Így a dolgozatban az említett témákra is hangsúlyt helyezek.

A digitális szövegekre való áttérés sokkal rövidebb, ám hasonló folyamat a kéziratról a nyomtatott szövegre való hosszú áttérésre. Napjainkban viszont még mind a három technika együtt él, a kézírás és a nyomtatott szöveg

létjogosultsága sem kérdőjelezhető meg. A digitális irodalom aspektusainak mélyrehatóbb elemzése érdekében szükséges lenne mind a különféle kulturális kontextusokban, illetőleg nyelveken létrejött hipertextuális és más digitális művek számbavétele, mindezek összehasonlító elemzése. Az új közlésmódokat meg kell ismerni, a hipertextuálisan organizált művek és szövegcsaládok létét tényként kell elfogadni, és a kutatást ki kell terjeszteni ezekre a művekre is, hiszen a fiatal olvasók és kutatók nemzedéke már ezek kontextusában nő fel, másrészt a hagyományos és az új közlésmódok kapcsolata kölcsönös és kétirányú, előnyeik csak egymás ismeretében használhatók ki.

III. A kutatás eredményei

Már az értekezés megírását megelőző forráskutatás és anyaggyűjtés fázisaiban is nyilvánvalóvá vált, hogy a digitális kultúra térnyerésének következtében elterjedt új közlésmódok fokozott érdeklődésre tartanak számot, és nagy számban szereznek olvasókat az irodalomnak. A befogadók érdeklődése és kíváncsisága önmagában elegendő indok lett volna ennek a közegnek a vizsgálatához, ám azzal kellett szembesülnöm, hogy az új médiának köszönhetően új utak nyíltak az értelmezői és a kritikai tevékenység előtt, a másodlagos írásbeliség a kollektivitást új helyzetbe hozva nélkülözhetetlenné válik az irodalomszervezésben, a fiatal írógeneráció képzésében és az irodalmi műhelyek segítségével.

Az újmedialitás közlésmódjai fontos szerepet töltenek be az irodalom iránti érdeklődés élénkítésében, és nagy lehetőséget nyújtanak az alkotói kísérletezés és kreativitás kibontakoztatására, az irodalmi nyilvánosság alakítására. Magától adódik a kérdés: mi vezethetett az irodalmi horizont ilyen mértékű kitágulásához? A vizsgálatok során gyakran bűvös kifejezéseként hatottak az interaktivitás, a jelenbe vetettség, az élményszerű megismerés

fogalmi, amelyek valóság tartalmához nem férhet kétség, a siker titkát azonban az ó- és új média szinergiájában, összhatásában vélem felfedezni. Az újmedialitás közlésmódjainak alakulására nagy hatást gyakorolnak a tradíciók. Ezt jelzik többek között az offline irodalom forrásaiból merített témák és a hálózaton másodvirágzásnak induló hagyományos műfajok. Ugyanakkor megfigyelhető az új médiának az offline irodalomra való visszahatása is, ami például tetten érhető a nyomtatott művek recepciójának online eszközökkel való támogatásában, vagy a dolgozat számos helyén érzékeltetett paradox megoldásban, amikor a digitális közegben születő mű kiteljesedését nyomtatott forma megjelentetésében látják. Ez a kettősség az újmedialitás szinte valamennyi jelenségével szemben fennáll, azt állapíthatjuk meg, hogy ezek a jelenségek határhelyzetben értelmeződnek.

Az egész folyamat azzal kezdődik, hogy a médiakonvergencia korát élve az eddig egymástól elkülönült médiumok helyett az információt több platformon feldolgozó hibrid médiumok jelennek meg, amelyek kiváló terepet kínálnak a vegyes formákat képező műalkotások, műfajhibridek és műfajkeverékek kifejlődéséhez. Ezek az alkotások sokszor az írásbeliség és a szóbeliség határán mozognak, s interartisztikus megközelítést tesznek szükségessé. Nem vitás, hogy a szöveg és az esemény között realizálódó műalkotás indukálja az olvasás hagyományos tevékenységének a megváltozását, amely inkább irányítás jellegű cselekvéssé válik, s a beavatkozás és a részvétel fogalmaival írható le leginkább. A szerző és az olvasó illetve az alkotó és a befogadó közötti határok elmosódása szintén átmeneti kategóriát eredményez, s az így megjelenő szerző-olvasó feladata a mű megtapasztalása lesz. A művel való találkozás során tehát az eseményjelleg a meghatározó.

Ez a határhelyzetben értelmeződő, a viszonylagosság fogalmával jellemezhető szöveg univerzum és az azt hordozó közeg segít hidat képezni a különböző olvasásmódok és a hozzájuk kapcsolódó ismeretszerzési formák között, így az oktatási célú felhasználása számos előnnyel jár. Az irodalommal

való találkozásra ösztönzőleg ható szórakoztató és ismeretterjesztő célzatú műfajokat sem lehet csökkent értékűnek tekinteni, s a digitális közegben nem célszerű éles választóvonalat húzni népszerű és magaskultúra közé, hiszen az újmediális közeg is kitermeli a minőséget, ennek a szöveguniverzumnak is megvan az öntisztulása, amit az elektronikus kommunikáció létrejövő kánonjai is elősegítenek.

A mai kor embere számára meghatározó az új médium használatával kapcsolatos stratégiák és kompetenciák kialakítása. A gyakran maximális sűrítésre kényszerített, lényegükre csupaszított történetek a szűkre szabott forma miatt is igénylik az írói kreativitást, a befogadótól pedig az asszociációs tartomány kitágítását. Az összetett gondolatmeneteket felbontó hipertext struktúra „címszó logikájától” viszont önmagában nem várhatjuk a dialektikus gondolkodás fejlesztését. A hipertextnek a linkstruktúra és a navigációs alternatívák különlegessége adhat irodalmi értéktöbbletet.

IV. A disszertáció témakörében megjelent publikációk

Tanulmányok

1. *Műfajok az elektronikus irodalomban*, Doktoranduszok Fóruma – a Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa, Miskolc, 2005, 99–105.
2. *Digitális kanonizáció*, Doktoranduszok Fóruma – a Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa, Miskolc, 2006, 89–95.
3. *Irodalomórák digitális környezetben*, Pedagógiai Műhely 2006/2, 4–15.
4. *Digital culture – top or down*, MicroCad Nemzetközi Tudományos Konferencia szekciókiadványa, Miskolc, 2007, 89–94.
5. *Szerzőség a digitális textusokban*, Tavaszi Szél Konferencia szekciókiadványa, Budapest, 2007, 123–128.
6. *Blogikátlan kritika - Online folyóiratok és portálok a magyar irodalmi életben*, Műút 2008/1, 73–76.
7. *A virtuális szerző*, Spanyolnátha, 2008/1.
8. *Értékszembesítés az elektronikus irodalomban*, Palócföld, 2008/1, 49–54.
9. *Behálózott szövegek*, A Vörös Postakocsi, 2008/1, 61–65.
10. *A digitális közeg líraisága*, Társasági tükör III. – Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület évkönyve, Nyíregyháza, 2008, 105–116.
11. *Vizuális elemek Rákos Sándor költészetében*, Parnasszus, 2009/nyár, 101–106.
12. *”Képben” az új írásbeliség*, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2013/1, 65–70.

Konferenciákon elhangzott előadások

1. *Műfajok az elektronikus irodalomban*, Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2005.
2. *Digitális kanonizáció*, Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2006.
3. *Értelemkeresés a virtuális textusokban*, Nyíregyházi Főiskola Vándorszeminárium, Nyírbátor, 2006.
4. *Digital culture – top or down*, MicroCad Nemzetközi Tudományos Konferencia, Miskolc, 2007.
5. *Szerzőség a digitális textusokban*, Tavaszi Szél Konferencia, Budapest, 2007.
6. *Irodalmi közbeszéd a világhálón*, Nyíregyházi Főiskola Vándorszeminárium, Baktalórántháza – Vaja, 2007.
7. *Online folyóiratok és portálok a magyar irodalmi életben*, Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2007.
8. *Irodalmi értékrendek, pályakezdés, érvényesülés*, Tokaji Író tábor, Tokaj, 2008.
9. *Vizuális eszközök Rákos Sándor költészetében*, Rákos Sándor Konferencia, Nyíregyháza, 2009.
10. *Ergodikuság és interaktivitás a digitális médiumokban*, Doktorandusz Konferencia, Nyíregyháza, 2011.
11. *A szöveg jövője*, Nyíregyházi Főiskola Vándorszeminárium, Tokaj, 2012.
12. *Én vagyok én, te vagy te? A szerzői és a befogadói funkciók változásai az új közlésmódokban*, János István Emlékkonferencia, Nyíregyháza, 2012.
13. *A megváltozott befogadói szerepek*, Nyíregyházi Főiskola Vándorszeminárium, Tiszalök, 2013.
14. *Kreatív alkotásmódok, határtalan lehetőségek – Műfajok az új médiában*, Magyar Tudomány Ünnepe, Nyíregyháza, 2013.